

Chmelenský, Michal

Religiózní aspekty v tradici používání "umrlčích prken" na Šumavě

Sacra. 2007, vol. 5, iss. 2, pp. 103-124

ISSN 1214-5351 (print); ISSN 2336-4483 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/118442>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Religiózní aspekty v tradici používání „umrlčích prken“ na Šumavě

Michal Chmelenský, FF UPa, Katedra religionistiky a filosofie¹

Fenomén „umrlčích prken“ patřil po dlouhá desetiletí, ba i staletí, k specifickým lidových zvyklostí a pověr na německé i české straně Šumavy. Stejně jako tento zvyk byla svérázná také podoba lidového náboženství, kterou zde můžeme po dlouhou dobu nalézt. Již samotné téma této práce určuje také její povahu. Svým obsahem a zpracováním se pohybuje na pomezí religionistiky a folkloristiky či etnologie, přičemž se snaží poukázat právě na rozměr, který byl po dlouhou dobu v mnoha pracích na toto téma opomíjen. Stručně poukáží na souvislosti, které vedly k proměně tohoto zvyku a jeho zachování do současnosti.

Tradice „umrlčích prken“ nebyla dosud podrobena serióznímu zkoumání z hlediska religionistiky. Rovněž etnologické práce, které by vyčerpávajícím způsobem dokumentovaly tuto tradici, chybí. Nejpodrobnější prací na toto téma je v současnosti kniha Reinharda Hallera (1990). Existuje větší množství dílčích studií a populárních článků, uveřejněných především v regionálních periodikách, které se tímto tématem zabývají, avšak především v rovině obecné. Již jen z tohoto důvodu, nehledě na téměř naprosté vymizení umrlčích prken z volných prostranství na české straně Šumavy, je takové bádání velmi nesnadné. Starší práce, zejména z přelomu 19. a 20. století a počátku 20. století se umrlčími prkny zabývají, téměř všechny však poukazují na tytéž aspekty tradice a nenabízejí mnoho nových poznatků. Například regionální badatel Josef Blau (1917), z jehož knihy v této práci rovněž vycházím, zahrnul téma „umrlčích prken“ do práce věnované domácímu zpracování dřeva, což jasně ilustruje, v jakých intencích byla tato tradice do poměrně nedávné doby badatelsky zpracovávána.

Tradici užívání „umrlčích prken“ kladu do oblasti, kterou zde nazývám „oblast lidové, či žité religiozity“. Nelze se zde spolehnout na rozsáhlé písemné materiály, rovněž archeologická bádání nepřináší mnoho nového. Avšak přes všechny obtíže si průzkum tohoto zvyku zaslouhuje pozornost mnoha humanitně-vědních disciplín a také religionistiky. Právě proto, že tento obyčej s sebou ve svém vývoji nese také rovinu sahající do oblasti „lidového náboženství“, může religionistika serióznímu zájmu o tento zvyk výrazně přispět. Jistým vodítkem v takovém úsilí by měla být tato práce.

Umrlčí prkno jako běžně rozšířený pohřební nástroj

Svým původem nejsou umrlčí prkna pouze záležitostí Šumavy. Setkat se s nimi můžeme na území střední Evropy od nejstarších dob.² Prvotní používání umrlčích

¹ Na tomto místě bych rád poděkoval všem, kteří mi se zpracováním této práce pomohli, především pracovníkům Muzea Šumavy Sušice – Kašperské Hory ředitelece Mgr. Zdeňce Řezníčkové, PhDr. Vladimíru Horpeniakovi a také Viktoru Pieglovi za svolení k publikování fotografií. – Při citaci biblických pasáží vycházím z českého ekumenického překladu (*Bible, písmo svaté starého i nového zákona* [včetně deuterokanonických knih], Český ekumenický překlad, Praha: Česká biblická společnost 2001).

² Ve starších dobách se s dřevěnou deskou setkáme velmi často, již jen pro to, že materiál, který by dřevo

prken souviselo zřejmě se zvykem pohřbívání bez rakví, který můžeme vysledovat od 8. až do 18. století. Umrličí prkno se tedy dá považovat za jistého předchůdce uzavřené rakve. Ačkoliv jsou z našeho území, konkrétně ze severní Moravy, již z doby bronzové známy jisté předchůdkyně rakví v podobě vydlabaného dubového kmenu s otvorem přikrytým deskou, pohřbívání bez rakví se praktikovalo paralelně s pohřbíváním v rakvích, a to především u chudších venkovských obyvatel a obyvatel menších měst v jižním Bavorsku a Rakousku. Používání rakví se obecně rozšířilo až ve 13. století u zámožnějších osob. Souviselo nejenom s představou uchování těla zesnulého pro život v „záhrobí“, ale rovněž s ideálem křesťanského pohřbu. Naproti tomu u prostších venkovských obyvatel se pochovávaní nebožtíků v rakvích rozšířilo až v 16. století (Navrátilová 2004: 222). Pro značnou finanční nedostupnost se ale s pohřbem, kdy je nebožtík zavínut do plátna či zašit do rubáše, uložen na prkno (ke kterému byl zpravidla připevněn) a takto pohřben, setkáváme ještě velmi dlouhou dobu, téměř až do konce 17. století (srov. Blau 1917: 302). Umrličí prkna ale stále sloužila především k vystavení nebožtíka před pohřbem (zde se používala také sláma, kamenná mohyla), k jeho přenesení na místo pohřbu (rovněž saně či vůz) a k samotnému uložení do hrobu.

Od úmrtí k pohřbu

Umrličí prkno se obstarávalo po úmrtí nebožtíka, jsou však známy též případy, kdy se prkno obstaralo ještě za nebožtíkova života, když bylo zřejmé, že smrt je již nablízku. Na rubové straně se prkno označilo třemi křížky, nejčastěji vyřezáním, vypálením či namalováním. Podle některých dochovaných zpráv se k vyřezání tří křížků měl použít nůž na krájení chleba (Horpeniak 2004: 48). Symbolika chleba se v pohřebních tradicích objevuje častěji. Chléb se často kladl do rakví a měl zřejmě plnit ochrannou funkci. V souvislosti s křesťanskou tradicí plnil funkci milodaru (Navrátilová 2004: 213). V některých oblastech Šumavy se nebožtík na umrlčím prkne rovněž vsouval nakrátko do vychladlé chlebové pece, což mělo zajistit, že duše zemřelého nebo ďábel odejdou komínem pryč ze stavení a opustí také tělo zemřelého. Pec a chléb mohou být v takových případech také chápány jako symboly života a bytí (Horpeniak 2004: 49). Jak dokládá rovněž Čeněk Zíbrt (1995: 21):

[v] stolicích Trenčínské, Gemerské a Novohradské dává se, když nebožtíka ke hrobu nesou, bochník chleba k hlavám rakve, který se pak rozdělí po pohřbu buď v hospodě nebo doma mezi příbuzné, kteří byli na pohřbu.

Po úmrtí patřilo k povinností příbuzných zesnulého jeho omytí, učesání, u mužů oholení a celkové upravení k pohřbu. Tuto činnost vykonávala obvykle starší žena z příbuzenstva nebo najatá osoba, která se při těchto úkonech často modlivala. Nebožtík byl zavínut či zašit do plátna, tzv. rubáše. Později se rozšířil zvyk mrtvého oblékat do lněného oděvu bílé barvy: ženám dlouhou košili a lněný oděv, mužům konopné bílé spodky a lněnou košili (Navrátilová 2004: 212). Ruce měl sepnuté na hrudi a ovinuté růžencem. V případě Šumavy se však vzhledem ke zdejšímu poměří udržel zvyk nebožtíka zahalit pouze do prostého rubáše, jehož používání se v evropském prostředí začalo plně prosazovat teprve od 13. století. Z některých obcí v jižním Německu je doložen také institut tzv. „zašivaček mrt-

nahrادل nebyl, v případě vystavení a přenesení těla na hřbitov k dispozici. Zde mám na mysli především z kamenů zhotovené „kafafalky“ k vystavení nebožtíka apod.

vých“, které měly za úkol mrtvého do rubáše zašít (Horpeniak 2004: 50). Dokud nebyla pro nebožtíka zhotovena rakev, ležel v sednici na posteli nebo na slámě, na kterých byla prostřena bílá plachta (Navrátilová 2004: 210). Uložení na umrlčí prkno, lidově „umrlák“ (*Ibid.*), bylo další variantou uchování nebožtíka do pohřbu. Umístěno bylo nejčastěji v komoře, průjezdu, předsíni nebo v sednici, zemřelý hlavou k východu a pokud možno nohama ke dveřím místnosti. Prkno obvykle leželo na dvou židlích a na něm spočíval nebožtík, kterému se pod hlavu často kladl svazek slámy. Takové prkno se pak po použití v některých případech uklidilo na půdu a chovalo v rodině jako památný odkaz na zesnulého a dále se již neuzívalo k žádným účelům (*Ibid.*). Takto zůstával nebožtík nejčastěji tři dny do dne pohřbu (Pejml 1941: 234):

[v] den pohřbu, když byl dán „prepuls“, scházejí se hosté do domu smutku. Mrtvola v rakvi spočívá v domě na lavici nebo na prkně, nejlépe dubovém, hlavou k východu, aby se nebožtíkovi klidně leželo...

Rudolf Bednárik poukazuje na to, že rovněž zde máme doklady o „dosce“, na které je po pohřbu vystaven nebožtík.³ Předkládá zde teorii o původu umrlčích prken, ve které poukazuje na jejich starobylý původ. Jejich používání vztahuje k vystavení nebožtíka na posteli, která však byla tvořena dřevěnými deskami na určitém podstavci. Zde pak tělo nebožtíka odpočívalo do té doby, než byla zhotovena rakev, kam byl nebožtík přeložen. Rovněž lavice, na které mohl být nebožtík vystaven (také pro to, aby se jeho tělo natáhlo a srovnalo), byla tvořena pouhou dřevěnou deskou (Bednárik 1949: 94). Jistý ekvivalent umrlčího prkna byl rovněž hojně používán ke spuštění rakve do hrobu. Rozšířené užívání umrlčích prken například v židovském prostředí je doloženo na cyklu obrazů pražského pohřebního bratrstva Chevra Kadiša z doby kolem roku 1780, kde nalezneme vyobrazení vynesení zesnulého na umrlčím prknu z domu a jeho přenesení na hřbitov. Zde následně došlo k přeložení nebožtíka do rakve.

Umrlčí prkna v Šumavském prostředí

V nejstarších dobách převládal na Šumavě zvyk vystavovat nebožtíka na prknu na zápraží domu, ve kterém žil a zemřel.⁴ Nebožtík byl následně (nebo již v rakvi) odnesen na hřbitov a pohřben. Umrlčí prkno bylo vybráno nejčastěji z nebožtíkovy pozůstalosti, zpravidla nesmělo být předtím nijak používáno, avšak existují zprávy, které dokládají také vyřiznutí umrlčího prkna ze stěny stodoly apod. Bohatší obyvatelé Šumavy, především sedláci a majitelé větších usedlostí, měli často takových předem připravených prken celou zásobu (Blau 1917: 306). Zemřel-li podruh („Inmann“) nebo některý z jeho příbuzných, poskytoval umrlčí prkno zpravidla sedlák (*Ibid.*). Ti z nejhudších obyvatel, kteří neměli dostatek financí ani na zašití nebožtíka do rubáše, ani na vlastní umrlčí prkno či dokonce rakev, si museli umrlčí prkno vypůjčit. V bavorském Zwieselu je ještě kolem roku 1900 doloženo tzv. „obec-

³ „Obliekanie [nebožtíka] deje sa v posteli, niekde až „na doske“, lešení, pripevnenom zo stolcov a dosák v prostriedku izby pod zrkadlom.“ (Bednárik 1949: 92).

⁴ Zvyky spjaté ne již s tak profánním užitím umrlčích prken převládaly téměř výhradně u německy mluvících obyvatel na české straně Šumavy a Bavorského lesa, převážně křesťanů (katolíků). Zejména pozdější chápání umrlčího prkna jako připomínky zesnulého, jakéhosi pomníčku, je zvyk čistě těchto obyvatel. O této skutečnosti ostatně svědčí texty na umrlčích prknech, které jsou psány výhradně německy.

ní umrlčí prkno“ – „Bahr Brett“ (Horpeniak 2004: 49). Umrlčí prkna pro opakované použití byly rovněž k dispozici v umrlčí komoře v Kašperských Horách. Pozůstali je však byli povinni po pohřbu odevzdat.⁵ Podobný zvyk je doložen také v Blatnici na Slovensku, což opět poukazuje na to, že používání umrlčích prken jako pohřebního nástroje bylo ve střední Evropě poměrně rozšířené.⁶ Oproti umrlčím prknům určeným dospělým osobám se zachovalo poměrně málo tzv. „dětských umrlčích prken“. Jak podotýká Josef Blau (1917: 306):

Děti kojeneckého věku byly na umrlčí prkna pokládány zřídkakdy. Vystaveny byly v kolébce, koši na prádlo apod. V blízkých oblastech Čech byly pokládány do truhly na šaty nebo do zásobníku na uskladnění brambor.⁷

Nebožtík připoutaný k umrlčímu prknu a zabalený do plátna byl v některých oblastech zprvu odnesen k takzvanému „odpočinku“, následně pak do kostela, kde v průběhu pohřební zádušní mše svaté ležel nohama proti oltáři a teprve poté byl dopraven na hřbitov. Při pohřbu se tělo zašité do rubáše nechávalo po prknu sklouznout do hrobu, někdy bylo prkno spuštěno i s nebožtíkem do jámy, avšak častěji bylo ponecháno na povrchu. I v takovém případě, kdy umrlčí prkno nesloužilo přímo k dopravě nebožtíka na hřbitov, bylo tam spolu s ním často odnášeno. Zesnulý byl však v tomto případě již zatlučen v rakvi. Zde bylo jako „vlastnictví nebožtíka“ použito coby bočnice rovu nebo jako pomníček „v hlavách“ hrobu. Umrlčí prkna se rovněž stavěla k vnitřní straně hřbitovní zdi či po obvodu hřbitovní kaple. Používala se rovněž jako obruba mohly hrobu.⁸ V dřívějších dobách nesly prakticky všechny drobné sakrální stavby (kříže u cest a v polích, malé kapličky atd.), které náležely k určitému rodu, také rodové jméno, resp. jméno dvorce, ke kterému taková kaple či kříž patřily. A právě k těmto stavbám umisťovali nejčastěji zdejší obyvatelé umrlčí prkna svých blízkých, a to podle příslušnosti k příslušnému dvorci. Rovněž prkno podruha, který neměl svůj vlastní domov, postavili na místo náležící statku, na kterém pracoval (Blau 1917: 335) (**Obr. 1**). Avšak existovaly také kříže či kaple, které byly spádovým místem pro více dvorců a tak zde mohly stát umrlčí prkna více než jedné rodiny. Časté bylo také přibíjení prken na vzrostlé stromy, které mohly nést prkna i ve dvou vrstvách na sobě. Mnohdy se umrlčí prkna rovněž páčila i se slámou ze slamníku, na kterém mrtvý ležel. Největším specifickým tradice používání umrlčích prken byla na Šumavě či v Krkonoších poměrně dlouhá doba, po kterou zesnulý na prkně ležel. Zde se právě díky nedostatku hřbitovů v zimním období, které rovněž často pokrývala vysoká vrstva sněhu (nehledě k zamrzlé zemi na hřbitově), tato doba od úmrtí do pohřbu často počítala na měsíce, kdy bylo nutno zemřelého uchovat v místě jeho bydliště.⁹ Všechny faktory související s polohou vysokohorských oblastí a také poměrná chudoba místních obyvatel vedla v těchto relativně nehostinných krajích k velmi specifickému vypro-

⁵ Naprosto stejná praxe je v šumavském prostředí doložena také při půjčování rakví, které sloužily často pouze k převozu či přenesení nebožtíka na hřbitov.

⁶ „V Blatnici kladů mrtvého vždy na tú istú dosku, ktorá sa požíciava po celej dedine. Přeložit mrtvého z postele na dosku sa veľmi boja; len ťažko uprosia niekoho, čo sa osmelí.“ (Bednárík 1949: 92)

⁷ „Säuglinge legt man selten auf Totenbretter. Man bahrt sie in der Wiege, einem Wäschekorbe oder sonstwie auf. In den nahen tschechischen Orten legt man sie in eine Kleidertruhe oder in den Keller auf den Erdäpfelstand.“

⁸ Použití umrlčího prkna jako bočnice hrobu bylo v dřívějších dobách velmi rozšířené. Samotné užití bočnic však nutně nevyžadovalo, aby na jejich výrobu bylo použito prkno umrlčí.

⁹ V ostatních oblastech naší země spočíval nebožtík na prkně poměrně krátkou dobu, od úmrtí do pohřbu zpravidla nebyla tato doba delší než tři dny.

Obr. 1.

(Zdroj: expozice Muzea Šumavy Kašperské Hory)

filování tradice používání umrlčích prken. Michal Silorad Patrčka v článku věnovaném Krkonošům k takové situaci poznamenává (Heroldová 1979: 134):

Obyvatelé zde v zimě od ostatního světa takřka docela odděleni jsou. Žádný lékař nepřijde poulehčit nemocnému, žádný duchovní, aby potěšil umírajícího. Proto také staří a churaví lidé, jenž nového jara dočkati nehodlají, již na podzim svátostmi se zaopatřovati dávají. Umřeli kdo v zimě, do sněhu jest zahrabán, neb před rozjihnutím nelze ho na vzdálený hřbitov dopravit. Tak i novorozená nemluvnátka na křest do jara čekají, neb by zahynouti musil, kdo by se s nimi dříve do chrámu odvážil...

Prkno s nebožtíkem bylo po ukončení domácích ritů odnášeno na místo k takovému účelu zřízené (kaple, márnice apod.). Pokud se však v blízkosti nebožtíkova domu žádné takové místo nenacházelo, což bylo obvyklé, nebožtík byl na umrlčím prknu umístěn do komory, na půdu, do stodoly, nebo byl zahrabán přímo do sněhu před chalupou. Takovéto umísťování se samotou od samoty lišilo podle aktuálních možností stavení, kde často ve skromných podmínkách žilo veliké množství lidí, a také podle tradic a lidových pověr, z nichž jedna například zapovídala umísťovat nebožtíka do stodoly, protože by mohlo dojít ke zkažení uskladněného obilí.

Věc nečistá, či „majetek umrlcův“?

Zvyk zbavování se věcí, se kterými přišel mrtvý nějakým způsobem do styku, a přesvědčení o tom, že takové věci jsou „vlastnictvím nebožtíkovým“, má své kořeny ve víře, že jakákoliv věc, která byla uvedena v kontakt s mrtvým tělem, se stává nečistou (a je jistým způsobem s mrtvým spjata) (Aries 2000: 48–49). Proto je nutné k věci tohoto druhu přistupovat zvláštním způsobem (srov. Blau 1917: 338). Takové předměty nabývaly v představách dřívějších obyvatel magické a zázračné schopnosti nebo přinášely neštěstí a kontakt s nimi byl člověku nepříznivý či přímo nebezpečný: „[n]a které lavici ležel umrlec, ta příliš tlačí sedícího, kdyby se někdo učesal hřebenem, kterým byl česán mrtvý, slezly by mu všechny vlasy“ (Pejml 1941: 233). Z těchto a podobných představ se následně vyvinula zvláštní úcta a bázeň, kterou lidé cítili, procházeli-li kolem vystaveného umrlčího prkna (nehledě na to, zda kolemjdoucí nebožtíka, jemuž prkno „patřilo“, znal či nikoliv), opatřeného v pozdější době také tklivými verši o pomíjivosti věcí a „(ne)životě po životě“. S těmito zvyky souvisí rovněž tradice zbavit se slámy ze slamníku, na kterém umírající ležel. Taková sláma, jak se v některých krajích věřilo, mohla způsobit neúrodu či jiné pohromy a pozůstali s ní podle toho nakládali. Dávala se shnit nebo se páčila, jako například ve Slezsku, a to při frekventovanějších komunikacích, kudy chodilo více lidí. Když tudy procházeli, za zesnulého se pomodlili, popřáli mu lehké odpočinutí a tím, jak se věřilo, napomohli duši zemřelého v očistci (Navrátilová 2004: 209), což ve své podstatě plnilo stejnou funkci jako volné umístování umrlčích prken. Podobně hovoří také J. S. Kubín (1926: 151), který při líčení lidových zvyků na Kladsku píše: „[k]terým hřebenem mrtvého učesali, kterou jehlou mu ušili rubáš, dají mu oboje do hrobu. K tomu přidávají i svíčku, svícenou vodu a kartáč.“ Také umrlčí prkna se v některých případech vkládala jako „majetek nebožtíkův“ do hrobu.

„Z týchto príčin voda sa vyleje, kde život nie je žiaduci, napr. do trnia, pod plot apod. Opak toho vidíme pri narodení. Voda sa vyleje pod strom, ktorý má rásť s dieťaťom.“ (Bednárík 1949: 94).

Omývání mrtvol bylo chápáno jako služba prokazovaná mrtvému, důležitá pro jeho klidné spočinutí a pouť na „onen svět“. Voda, kterou byl nebožtík omyt, měla v lidových pověrách obyvatel téměř v celé Evropě zázračné účinky a byla používána k nejrůznějším „magickým“ úkonům.¹⁰ V Čechách a na Moravě byla nazývána „vodou mrtvou“. V této souvislosti je nutné podotknout, že obyvatelé vyšších a odlehlejších částí Šumavy, kteří byli často velmi chudí, nemohli z běžného užívání vyřadit každou věc, která do styku s mrtvým přišla, zvláště pak tak nákladné zařízení domu, jakým byla postel (srov. Lecouteux 1997: 37–38) nebo jiný nábytek. V tomto smyslu se tím, co je často v pověstech označováno za „majetek nebožtíka“, chápala sláma ze slamníku, na kterém člověk zemřel, či právě umrlčí prkna. Zvyk spalovat po použití umrlčí prkno spolu se slámou, která se kladla nebožtíkovi pod hlavu, je doložen rovněž ve Winterbergu (Vimperku) v roce 1891 (Blau 1917: 306). Z podobných důvodů se pravděpodobně také zapovídalo spát první noc po pohřbu

¹⁰ „V lidové tradici byla tato voda nazývána mrtvou (tak jako stojatá voda, do které nesvítilo slunce) a nesměla chybět v žádné domácnosti. V souladu se zásadou zlé zapudit zlým se jí připisoval jednak pozitivní léčivý účinek pro výjimečné stavy duše (padoucnice, omdlení), jednak negativní čarovná moc – přivodila neštěstí i smrt tomu, kdo se jí postříkal.“ (Navrátilová 2004: 208).

v posteli, ve které nebožtík skončil: „[p]ostel musí zůstatí odestlána, ježto mrtvý prý si jistě přijde odpočinout“ (Pejml 1941: 239).

Výše jsem uvedl, že před použitím umrlčího prkna se takové opatřilo znamením třech křížů.¹¹ Prkno opatřené tímto znamením mohlo v představách místních obyvatel dojít také jistého „posvěcení“, které zabraňovalo negativnímu působení předmětu, jenž přišel do kontaktu s mrtvým, na pozůstalé a ve své podstatě na všechny živé, které s ním přišli do styku. Avšak jedná se o pouhou domněnku, jednu z teorií o původu tohoto zvyku (tj. vyřezání třech křížků) a stejně tak umístování jistým způsobem „posvěcených“ útvarů, nejčastěji kamenů, později křížů, na místa, kde došlo k nějaké nepříznivé události: negativní účinky takového místa se měly eliminovat. Stejně tak hovoří jedna z domněnek o důvodu umístování pomníků (křížů) nad hroby zesnulých, a to především pod dojmem strachu pozůstalých (všech živých) z nechtěného návratu duše zemřelého mezi živé, kdy uložení nebožtíka na místo opatřené takovým „posvěcením“ má napomoci jeho duši dojít pokoje.¹² O jakési „dvojí posvátnosti“ hřbitovů v lidových představách mluví také Philippe Aries (2000: 222), když ve své knize říká:

Hřbitova, jehož podstata je ďábelská, se zmocnila církev a vysvětila jej; hřbitov se však přesto může vrátit do ďáblova područí; hřbitov je posvátný za každých okolností, a člověk na něj proto nesmí vztáhnout světskou ruku.

Tato „dvojí posvátnost“¹³ se však netýká pouze hřbitovů, ale v našem případě o ní můžeme mluvit i v souvislosti s umrlčími prkny. Vztah pozůstalých k umrlčím prknům je provázán se vztahem k samotnému mrtvému.¹⁴ Rovněž zde můžeme vysledovat dvojitý přístup. Na jedné straně k umrlčím prknům obyvatelé Šumavy přistupovali s jistou bází, tj. chovali k nim úctu pro jejich spjatost s mrtvým, na straně druhé se v pozdějších dobách umrlčí prkno stalo prostředkem, který zajišťoval mrtvému přímluvu na „onom světě“. Prvotní pocit bázně však nevymizel, nýbrž splynul s tímto druhým poměrem k mrtvému, resp. k umrlčímu prknu. Ačkoliv se později s těmito intencemi můžeme setkat v jejich provázanosti, jedná se o kvalitativně odlišné záměry: jednak o bázeň z něčeho „naprosto jiného“ (duše zemřelého), s cílem vyhnout se kontaktu s „navrátilivším se“ mrtvým, a potom také o přání zajistit blízkému „věčnou blaženost“ prostřednictvím modliteb a úcty, v souladu s vírou. Lidské konání je zde tedy vedeno strachem (bází) a tím, co bychom mohli nazvat tradicí: obecnými morálními požadavky a především vírou, tj. základním požadavkem křesťanství¹⁵ – „láskou k bližnímu“ (záměrem směřujícím mimo nás samotné).

¹¹ Symbolika tří křížů byla také někdy přenesena na okrasné vězičky, kterými byla prkna v pozdějších letech zdobena, takové kříže pak tvořily jejich zakončení.

¹² Srov. např. zvyk upevňovat mrtvé (nejčastěji předčasně zemřelé, což však nebylo podmínkou) do hrobů kůly či hřeby. Rovněž pohřeb do posvěcené půdy můžeme interpretovat v tomto duchu. Více informací viz Lecouteux 1997: 39–40.

¹³ Při užití termínů „bázeň“, „posvátno“ apod. by se jistě nabízel srovnání s koncepcí „das Numinose“ v té podobě, v jaké ji formuloval Rudolf Otto, nicméně v této práci se snažím určitým způsobem uchopit v pojmy samotný fenomén užívání umrlčích prken a nikoliv vypovídat o „kategorických“, jakými jsou Posvátno a Ottem předpokládané a námi uchopitelné dílčí aspekty tohoto „das Numinose“.

¹⁴ O tomto tématu viz níže v kapitole věnované pověstem.

¹⁵ Vycházím zde z faktu, že převážná většina obyvatel těchto končin byli křesťané (katolíci) a proto tento záměr dávám do souvislosti s křesťanstvím, přičemž se mohu domnívat, že právě tento požadavek, spolu s úctou k předkům, hrál v takovém postoji rozhodující roli.

Umrličí prkno jako součást „úcty k mrtvým“

Umrličí prkno začalo svůj osud již úmrtím nebožtíka. Jako téměř v celé Evropě, také na Šumavě nalezneme zvyk bdění u mrtvého noc po jeho skonu. Pokud to bylo možné, scházeli se nebožtíkovi známí, příbuzní a přátelé v domě, kde prodlávalo jeho tělo buď právě na prkně, posteli či jiném předem připraveném místě, aby se za něj modlili. Původ tohoto bdění nad mrtvými (lat. *excubiae funeris*) lze hledat v době předkřesťanské, kdy byla tato tradice s největší pravděpodobností projevem strachu obyvatel z duše mrtvého.

Konečné umístění umrličího prkna nebylo nijak podmíněno blízkostí hrobu. V dřívějších dobách se často kladla na vlhká bažinatá místa a v některých případech se pokládala přes malé potůčky, strouhy či příkopy, nebo se vhadzovala do vody. Umrličí prkno sloužící jako lávka přes potok (srov. Blau 1917: 335), kdy mrtvý i po své smrti pomáhá živým v přechodu přes vodu, v lidové víře zřejmě symbolizovalo určité spojení mezi světem živých a „světem mrtvých“ a následný přechod na „druhý břeh“: přechod od tohoto světa k „onomu světu“, k „věčnému životu“,¹⁶ kde (jak se věřilo) nebožtík spočinul. Vzhledem k tomu, že člověk, který po takovém prknu kráčet, většinou znal přinejmenším jméno toho, komu prkno patřilo, připojil při jeho přechodu také krátkou modlitbičku, zpravidla Otčenáš, a tím mu podle lidové víry pomáhal na „onom světě“.¹⁷ S nápadně podobným zvykem nás seznamuje také Josef Kubín (1926: 151), když píše: „[p]rkno, na němž kdo zemřel, klade se přes cestu.“ Rovněž takové položení umrličího prkna přes cestu lze chápat jako prokázání služby nebožtíkovi jeho pozůstalými, kdy stejně jako při položení přes vodní tok kolemjdoucí lidé na nebožtíka v dobrém vzpomněli.

V souvislosti s umísťováním prken na vlhká či přímo bažinatá místa lidé na Šumavě rovněž věřili, že duše zesnulého přebývá v očištki tak dlouho, dokud se prkno nerozpadne (Horpeniak 2004: 51). Zde mělo vlhko a voda sloužit k urychlení hnilobného procesu měkkého dřeva, ze kterého se umrličí prkna zpravidla vyráběla, a urychlit tak spočinutí drahé osoby ve „věčné blaženosti“.¹⁸ I zde se můžeme setkat s podobností tohoto zvyku s obyčejem, který ve své knize popisuje Karel Pejml (1941: 233), když píše: „[s]láma, na které zesnulý ležel, hází se na pole, ježto se věří, že jakmile sláma shnije, i tělo umrlého zetlí, a tak nalezne věčného pokoje.“

Umrličí prkno jako vzpomínka na zemřelého

K proměně charakteru tradice umrličích prken došlo v letech na přelomu 18. a 19. století (Blau 1917: 339; srov. též Horpeniak 2004: 51) v souvislosti se změnami v pohřebnictví, jenž ve své době zasáhly téměř celou Evropu.¹⁹ Obecný zvyk

¹⁶ K tématu vývoje představ o očištki, věčném životě a zvyku modliteb za zemřelé viz Aries 2000a: 187–199.

¹⁷ V předkřesťanské době se zakládal vztah mezi zesnulým a pozůstalým ponejprv na přinášení obětí, které měly zabezpečit, aby mrtvý nenarušoval klid živých a zůstal tam, kam náleží. (Pokud pomineme např. pythagoreismus, dionýsovská mystéria, kult Mithry či Isidy.) Teprve později, v souvislosti s církevní nevolí k přepjatým projevům smutku a tradici hodování na hrobech zesnulých, byly na hřbitovy umístěny oltáře, na kterých byly slouženy mše. Avšak první podobou odrodování živých za zesnulé můžeme nalézt spíše ve svěcení památky zesnulých (Aries 2000a: 187–189).

¹⁸ Takovoto umísťování umrličích prken je však staršího data a fakt, že v těchto případech bylo urychlené zetlení dřeva žádoucí, zhoršuje historický průzkum tohoto zvyku.

¹⁹ Zde mám na mysli především výtvarné zpracování umrličích prken, například jejich stále větší okázalost, nikoliv však samotnou tradici jejich umísťování na volná prostranství nebo ukládání například na pídu.

vystavování těl zesnulých na umrlčích prknech byl z mnoha důvodů, především hygienických, stále více záležitostí nižších vrstev obyvatelstva a odlehlých samot. Dalším důvodem takovéto proměny charakteru umrlčího prkna, které sloužilo k vystavení a uchování nebožtíka do pohřbu (tzv. „Bahrbrett“), bylo stále častější budování mární a vyhrazených prostor, kam se nebožtíci z dostupných částí Šumavy ukládali.²⁰ Geograficky můžeme výskyt a používání umrlčích prken s touto specifickou funkcí na české straně Šumavy vymezit prostorem mezi Modravou a Folmavou (Blau 1917: 302), na německé straně pak v oblastech Bavorského lesa, středních Frank, ale také Tyrolska (Horpeniak 2004: 51).

Na postupné proměně důrazů v tradici užívání umrlčích prken mají zřejmě vliv mnohé faktory, např. reformy pohřebnictví, spjaté u nás především s dekrety Josefa II. Některé z nich, například zákaz pohřbívání nebožtíků v rakvích, vzbudily v mnoha sociálních vrstvách vlnu nevole. Jako jakási opožděná reakce na tyto reformy nastává především v biedermeieru 19. století opětovné oživení „pompézních a výpravných pohřbů“, které byly tak příznačné pro baroko (Lenderová et al. 2005: 83), jenž kladlo důraz na „spravedlivou a dobrou“ smrt s chápáním života právě jako jejího předstupně. Takto o situaci tehdejší doby hovoří Vít Vlnas (2004: 43) a vystihuje tak období, ve kterém dochází proměn také tradice umrlčích prken: „[k]olem roku 1800 se navzdory vši osvícenské skepsi většina lidí stále modlila za „dobrou smrt“ a součástí náboženskoetické výchovy zůstávalo „ars moriendi“ (umění umírat), postulované v souladu s křesťanskými principy.“ Umrlčí prkno, sloužící k vystavení nebožtíka, jeho přenesení na hřbitov apod., ztrácí v této době pozvolna svůj praktický význam a účel.²¹ Zatímco v mnoha krajích se umrlčí prkna pozvolna začínají vytrácet, na Šumavě se jejich používání udržuje. Rozvíjí se také jiný aspekt této tradice: umrlčí prkno jako „památka na zemřelého“ (tzv. „Gedenkbrett“). Lidé často nemuseli na umrlčích prknech před pohřbem ani spočinout a taková prkna plnila již výhradně funkci vzpomínkovou. Umístění umrlčího prkna bylo nezávislé na místě nebožtíkova odpočinutí²² a tak se v oblastech, kde příslušný hřbitov ležel poměrně daleko od usedlosti, ve které člověk zemřel, projevy úcty k zesnulému soustředily právě na místo, kde bylo umrlčí prkno instalováno. Pokud bychom takovou proměnu měli pro účel této práce postihnout, dá se (sice s mnoha výhradami) říci, že obecné užívání umrlčích prken mimo Šumavu se začíná spolu s moderními trendy v pohřebnictví vytrácet, zatímco na Šumavě, v návaznosti na předchozí tradici, která byla u německy hovořících obyvatel odlišná, dochází k postupnému přeznačení tohoto zvyku a plnému rozvinutí některých dřívějších aspektů této tradice. Vyšší polohy osídlení se stávají dostupnější, budování kostnic a kaplí je nezadržitelné a tak umrlčí prkna postupně nabývají pouze funkci jakéhosi památníku.²³ Vrchol této proměny lze hledat v současnosti, kdy mnohdy ta-

²⁰ První márnice nejbliže našemu území začaly vznikat ve Výmaru, Berlíně, Mohuči a Mnichově právě v letech kolem roku 1800. Zde k tomu však přispěl také vzrůstající strach z fenoménu tzv. „zdanlivé smrti“. Těla zde odpočívala do té doby, než bylo jasně prokázána skutečná smrt daného člověka (Lenderová et al. 2005: 74).

²¹ Tento zvyk zůstává dominantní především u nejmajetných obyvatel ze sociálně slabých společenských tříd. Následně se pak vytrácí i odsud.

²² Avšak jsou známy také případy, kdy vyzdobené a opracované umrlčí prkno sloužilo k označení hrobu a mělo tedy funkci náhrobníku.

²³ Pokud zde hovoříme o postupné proměně, myslím tím časový úsek přibližně od začátku 19. století až do současnosti.

ková prkna neplní ani funkci vzpomínkovou, tj. jejich instalace není vedena účtu k zesnulým, ale spíše jakýmsi zájmem a pokusem o oživení starých specifických zvyků dané oblasti, ovšem nezřídka kdy bez hlubšího vztahu k zesnulým, jenž by byl prodchnut duchem lidové víry, která v profilování tohoto zvyku sehrála tak významnou roli. Ačkoliv se jedná o změnu veskrze postupnou, nenápadnou, znamená zde tradice umrlčích prken rovněž proměnu vnitřní. Právě zde vrcholí a začíná převládat ono lidské konání zaměřené především na „přání dobrého spočinutí“ nebožtíku „na věčnosti“ a ačkoliv je zde stále přítomna ona bázeň z „něčeho co nás přesahuje“, ustupuje ve vztahu k mrtvému do pozadí. Nazírat ji můžeme pouze skrze tato přání a dobrozdání. S tím, jak umrlčí prkna pozbývají v současnosti svůj původní význam, který pramenil veskrze v praktické rovině,²⁴ z nazírání na umrlčí prkna se vytrácí ona bázeň ze „zcela jiného“ a v souvislosti s trendy moderní doby mizí postupně také onen druhý rozměr motivovaný morálními, etickými a křesťanskými hodnotami, až se s tímto zvykem setkáme nakonec jen jako s „pomníčkem“ či pouze jakousi „rekvizitou“, která má dotvářet ráz krajiny bez hlubšího smyslu.²⁵

Avšak v tomto prostředí se ve své době setkáváme ještě s dalším fenoménem, který má vliv na proměnu zvyku užití umrlčích prken. Devatenácté století a především jeho třetí třetina a následující desetiletí jsou charakteristické postupným vytráčením smrti a aktu umírání z domácností, širšího společenství příbuzných a známých, celé společnosti. Mrtví umírají v nemocnicích a specializované pohřební ústavy pak zajistí všechny náležitosti okolo pohřbu namísto pozůstalých. Svou úlohu v této oblasti přestávají plnit jak jednotlivci, tak náboženská bratrstva, cechy apod. Z lidového povědomí mizí mnoho tradic a rituálů spojených se „šťastnou smrtí“ a zaopatřením nebožtíka. Církev přestává hrát v této oblasti dominantní postavení. Zakládají se pohřebiště a hřbitovy, a to mnohdy pod taktovkou hospodářské soutěže, což vede k postupné „sekularizaci smrti“ a jejímu uzavření za brány nemocnic a pohřebních ústavů (Vlnas 2004: 44). Stejně tak jako umrlčí prkna, našla i smrt své „útočiště“ mezi chudými a přírodě na milost a nemilost vydanými lidmi venkova, lesů a skal.²⁶ Pokud v těchto končinách někdo zemřel, bylo většinou pravidlem, že k tomu docházelo v kruhu přátel a známých. Rovněž tradice bdění u mrtvého bývala znakem tzv. „veřejné smrti“, tak jak o ní mluví Philippe Aries ve svých *Dějínách smrti*. K účtě, kterou lidé ve zdejších končinách svým zesnulým předkům prokazovali, jistě přispělo ono vědomí kontinuity s jejich předchůdci, kteří tak jako oni obývali tato ne vždy přívětivá místa a hledali zde obživu.²⁷

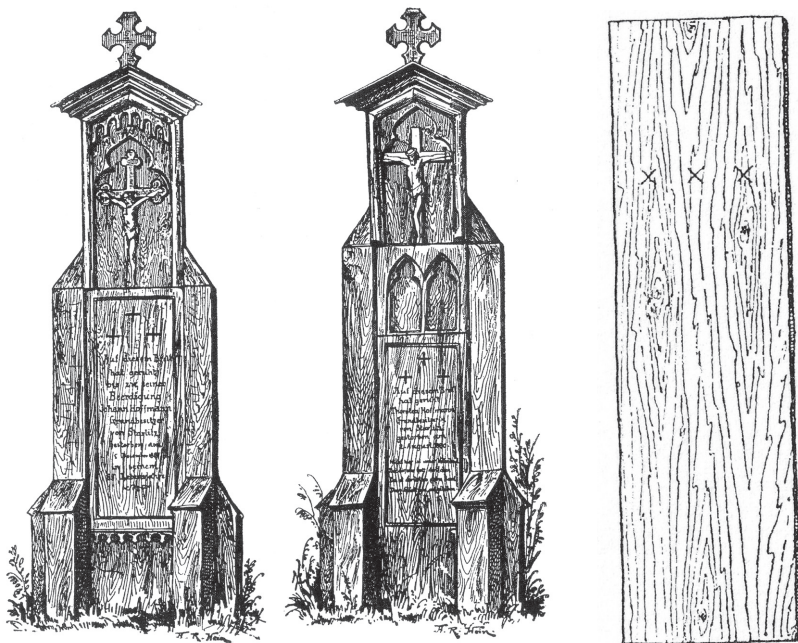
Nejlépe dokládají tuto proměnu místa ukládání umrlčích prken poté, co splnila svou praktickou funkci, nehledě na výzdobu a celkové opracování. Zatímco v dávných dobách se umrlčí prkna nechávala shníť na vlhkých místech, kladla se

²⁴ Potřeba uskladnění nebožtíka, jeho vystavení a následné přepravy na hřbitov.

²⁵ Zde narážím na jistou restauraci tohoto zvyku v dnešní době, přičemž umísťování nových či obnovených prken závisí především na jednotlivcích, jejichž záměry a cíle nelze v této práci hodnotit. Poukazuji zde především na jistý vývoj ve vyznění této tradice, přičemž svůj vrchol, jak se alespoň jeví, doznal právě v současnosti.

²⁶ Netřeba zde zdůrazňovat, jak velký rozdíl musel panovat v oblasti pohřbívání a účty k mrtvým právě mezi většími městy a odlehlými kouty Šumavy.

²⁷ Srovnej například umísťování umrlčích prken ke kapli, či křížku přínaležejícímu k určité usedlosti, statku apod., kde vedle sebe spočívala umrlčí prkna hned několika po sobě jdoucích generací.

Obr. 2 a 3.

Umrlčí prkna na obrázku 2 „patří“ manželům Johannu a Dorothee Hofmann ze Starlitz z okolí Nýrska (1880). Obě dvě jsou dokladem toho, do jaké míry byla tradice umrlčích prken ctěna a vážena, resp. jak veliké úsilí a často také finanční částku byli lidé do umrlčích prken schopni investovat. V tomto případě se setkáváme s umrlčími prkny, kdy namísto praktického užití převažuje funkce vzpomínková. Naproti tomu prkno na obrázku 3 je klasickým umrlčím prknem. Je opatřeno pouze třemi křížky bez jakékoliv zmínky o zesnulém, který na něm spočinul, a končilo většinou zapomenuto u hřbitovní zdi, jako lávka přes potok apod. Zajímavým detailem se v tomto případě může jevit, že na vznosných prknech z roku 1880 zůstává stále podržen tradiční motiv třech křížků, který najdeme také na obrázku číslo 3.

(Zdroj: Blau 1917: 320, 317).

přes potok jako lávky²⁸ nebo se ničila v ohni, pro období, o kterém mluvíme, tj. po společenských proměnách konce 18. století, je stále častější jejich svislá či plochá instalace v krajině. Avšak ne vždy byla praxe umrlčích prken, která sloužila jako památka na zemřelého, záležitostí těch nejhudších vrstev. Dokazují to až umělecky opracovaná prkna, která si také zasluhují naši plnou pozornost. (**Obr. 2 a 3**). Bylo by rovněž velmi zjednodušující připsat veškeré změny v této tradici pouze reformám pohřebnictví či dobovým náladám. Mohlo se v tomto případě jednat také o snahu chudších obyvatel vyrovnat se tímto specifickým způsobem do jisté míry

²⁸ Avšak taková praxe je doložena také ještě ve 20. století (okolo roku 1940) v Kašperských Horách, což značí, že jednotlivé tradice, jak s takovými prkny nakládat, se kraj od kraje lišily a zacházení s nimi, nebylo jednotné.

tomu, co viděli kolem sebe, například při návštěvě kostela, kde na ně jistě zapůsobily epitafy zámožnějších obyvatel a šlechticů daného kraje.²⁹

Umrličí prkna „na poslední cestě“

Po pohřbu zesnulého bylo umrlčí prkno dopraveno k místnímu truhláři, který prkno ohobloval, ozdobil lištami a nabarvil nebo napustil jednoduchým moridlem. Následně se opatřilo nápisem připomínajícím toho, komu patřilo, dnem a příčinou úmrtí, často také dnem pohřbu. Vyzdobilo nejrůznějšími symboly s umrlčí či náboženskou tematikou a krátkými veršovanými memento,³⁰ to vše pak na stejné straně prkna, na které ležel nebožtík. Taková prkna začínají být více než kdy dříve instalována svisele u křižovatek cest vedoucích k jednotlivým samotám, u božích muk a rovněž na místech, které měl nebožtík nejraději, nebo u vnějších stěn domů,³¹ ve kterých jejich majitelé žili, či na stěnách přilehlých stodol. Častá jsou

²⁹ Právě zde můžeme jistě nalézt jeden z pramenů pro utváření tradice umrlčích prken, kdy bylo zdobení a opracování umrlčích prken zřejmě inspirováno právě těmito epitafy a náhrobníky.

³⁰ Nejstarším dochované umrlčí prkno pochází z Horního Falcka z roku 1797 a je opatřeno nápisem: „Anno 1797 den 17. Dezember morgens um 3 uhr ist Gott felig verschieden die Tugendsamme Theresia Eibelin geweste Bairin alhier seynes alters im 62. Jahr. Gott gebe ihr die Ewige ruhe vater unser“ (Blau 1917: 326).

³¹ Pokud však dům koupil nový majitel, připadla mu i taková prkna, nejčastěji zatlučená v dřevěných částech domu nebo na stěnách stodol.

Obr. 4.

(Zdroj: expozice Muzea Šumavy Kašperské Hory)

vyobrazení upomínající na pomíjivost života, například lebka se zkríženými hnáty, zlomená svíce apod. Hojně užívaným motivem je rovněž kříž. Poutní cesty a cesty směřující k místním kostelům byly v tomto směru ideální lokalitou k umístění takového „pomníčku“ a staly se proto velmi oblíbené. (Obr. 4). Avšak setkáme se rovněž s případy, kdy si zesnulý před svou smrtí přál umístit své prkno do jemu milé lokality, která nebyla pro tento účel (zajištění stále vzpomínky) právě vhodná. Často se také stávalo, že majitelé lesů, kteří pocházeli z větších měst a nebyli ovlivněni těmito lidovými tradicemi, nebyli příliš rádi, když okraje jejich lesů zdobila, někdy v hojných počtech, na stromech přibitá umrlčí prkna (Blau 1917: 336). Po úpravách lesa spojených s kácením byla taková prkna často ničena, pouze ta, která byla shledána pro svou výzdobu hodna zachování, často putovala do místních kaplí přínáležejících ke kostelům, do márníc nebo si je odnesli pozůstalí domů.

Umrlčí prkna jako výraz lidového umění

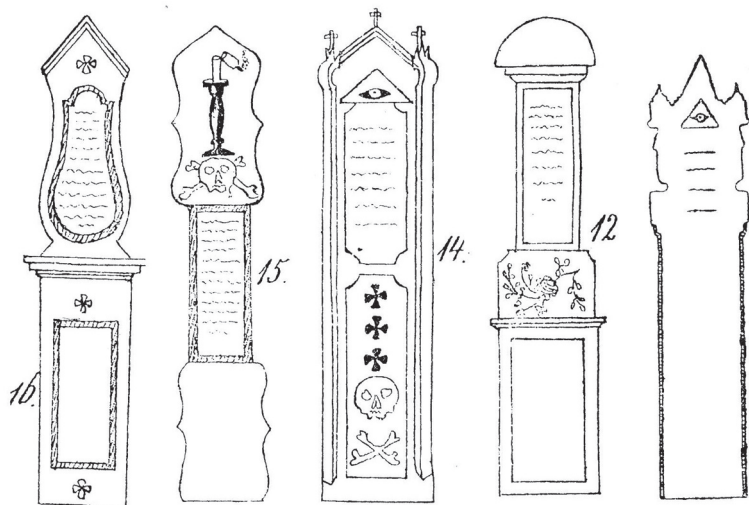
Nejprve je nutné podotknout, že výroba a opracování umrlčích prken tvořilo ve své době, spolu s výrobou rakví a dřevěných křížů na hroby, důležitou složku široké škály činností, kterými se v Šumavském prostředí zabývali místní truhláři a řezbáři, kteří zde mohli uplatnit své nadání. Z tohoto důvodu, pokud zde hovoříme o umrlčích prknech, nesmíme opomenout zdůraznit také tento prvek, totiž vysokou vypovídací hodnotu těchto předmětů pro studium lidového umění německy hovořících obyvatel Šumavy.³² Umrlčí prkno prodlévalo po pohřbu u truhláře často poměrně dlouhou dobu. Často se stávalo, že takový truhlář opracovával raději na jednu více prken. Pokud ve stejné rodině zemřel ještě někdo další, umrlčí prkno bylo od tohoto truhláře přeneseno zpět do stavení a tento nebožtík byl položen na stejné prkno, jako před ním ten, kdo zemřel dříve (Blau 1917: 306–307). To, že taková práce byla často velmi náročná (především prvotní „hrubá“ úprava prkna spočívající v jeho ohoblování) dokládá z vlastní zkušenosti Josef Blau (1917: 307):

Nepříjemná záležitost je hoblování. Jeden známý truhlář mi vyprávěl, jak se mu jako učni při hoblování prkna pro starého Baumanna z Lindlhofu, které silně „přetévalo“, udělalo nevolno, a on proto svému mistru Altmannovi ve Sv. Kateřině utekl.³³

V podobných případech, jak dále Blau poznamenává, podléhali truhláři často pokoušení, taková znečištěná prkna vyměnit za nová, která by po namoření a vyzdobení nikdo nerozpoznal (Blau 1917: 307). Každý truhlář měl svůj vlastní styl zdobení, přičemž se spoléhal buď na tradiční motivy a formy, nebo sáhnul k vlastním nápadům. Takových motivů a vzorů byla nepřehledná řada, od jednoduchých (zřejmě nejstarších typů) prken, které nebyly nijak zvláště zdobeny, až po prkna velmi pečlivě opracovaná, zdobená věžičkami a pestrou malbou. Toto vše záleželo na finančních možnostech zadavatele, věku zesnulého, situovanosti rodiny apod. Například umrlčí prkna mladých dívek bývala často vyzdobena růžemi či růžovými ratolestmi. Vyjma umrlčí tematiky (lebka s hnáty, zlomená svíce apod.) lze na umrlčích prknech spatřit také výzdobu ryze náboženského (křesťanského) cha-

³² Pro svůj specifický styl i neškolené oko často podle výzdoby prken rozpozná oblast, ve které bylo prkno vyrobeno, či dokonce truhláře, který byl jeho autorem.

³³ „Ein bekannter Tischler erzählte mir, wie er als Lehrling beim Hobeln des Brettes für den alten Bauman vom Lindlhof, der stark „übergegangen“ war, unwohl wurde, und er deshalb dem Meister Altmann in St. Katharina entlaufen sei.“

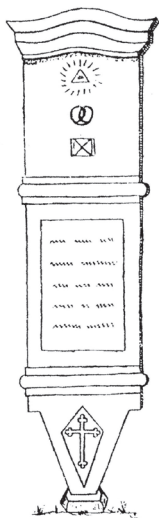
Obr. 5.
(Zdroj: Blau 1917: 223).

rakteru. Kromě klasických křížů, jak s korpusem i bez něj, zkratk JHS (Jesus Hominum Salvator) a RIP, pak truhláři v nejhornější části prkna umísťovali tzv. „Boží oko“ (**Obr. 5**). Jak dokládá ve své knize Josef Blau, na umrlčích prknech z Neumarku byl pod velký, v horní části prkna namalovaný, kříž často umístován výjev s městem, s největší pravděpodobností Jeruzalémem (Blau 1917: 314). Taková symbolika pramení snad z biblických zpráv, především Zjevení Janova, kde je Jeruzalém spojen s eschatologickými vizemi, s „Koncem věků“ a „Posledním soudem“. Není proto nikterak nepravděpodobné, že podobné výjevy nalézáme na umrlčích prknech, vždyť co by mohlo podněcovat lidovou víru více než místo, kde skončí všechna utrpení tohoto světa, kde Bůh sám přebývá mezi lidmi,³⁴ kde vládne spravedlnost a všichni jsou posvěceni.³⁵ Pro tuto domněnku, totiž že se jedná právě o Jeruzalém, svědčí fakt, že kopule chrámů na těchto výjevech mají většinou byzantský ráz.³⁶ Na některých prknech můžeme v jejich horní části nalézt také spodobnění nebes s „Božím okem“ a nápisem „dokonáno jest“. Avšak výzdoba umrlčích prken se neomezovala pouze na malbu a vytvarování prkna. V pozdější době nalezneme také jednoduché dřevěné plastiky v podobě svícnu, kříže nebo busty místního patrona (světce). V některých případech se symbolika na umrlčích prknech vztahovala také k povolání zesnulého, například zemřel-li farář, mohli bychom na jeho umrlčím prkne spatřit bired nebo kalich. (**Obr. 6**).

³⁴ „Hle, příbytek Boží uprostřed lidí, Bůh bude přebývat mezi nimi a oni budou jeho lid; on sám jejich Bůh bude přebývat mezi nimi, a setře jim každou slzu s očí. A smrti již nebude, ani žalu ani nářku ani bolesti už nebude – neboť co bylo pominulo.“ (Zj 21:3–4).

³⁵ „V něm se shromáždí sláva i čest národů. A nevstoupí tam nic nesvatého ani ten, kdo se rouhá a lže, nýbrž jen ti, kdo jsou zapsáni v Beránkově knize života.“ (Zj 21:26–27).

³⁶ Tuto hypotézu rovněž potvrzuje fakt, že ze stejné oblasti se do dnešních dnů zachovaly stylizované skleničky s výjevem, který nápadně připomíná toto město vypodobněné na prknu, přičemž zde se již setkáme s nápisem, který výjev označuje přímo za Jeruzalém.

Obr. 6.

Mezi znázorněním „Božího oka“ a přesýpacími hodinami spatříme umístěný preclík, protože zesnulá byla pekařkou.

(Zdroj: Blau 1917: 305)

Texty na umrlčích prknech³⁷

Ve většině případů byl tvůrcem celého prkna, a rovněž jeho textové části, truhlář, ke kterému bylo dané prkno přineseno na opracování. Jsou však známy i případy, kdy se na výrobě podílelo lidí více, a tak truhlář prkno opracoval a očistil, malíř namořil a namaloval tradiční motivy a většinou místní básník opatřil textem.³⁸ Takové texty pak představují důležitý pramen pro studium lidových zvyků. Poskytují nejenom podklady pro bádání genealogická,³⁹ ale mohou také mnoho vypovědět o religiózním cítění zdejších obyvatel. Střední část prkna (či pouze text) byla nejčastěji rozdělena do dvou částí, přičemž první obsahovala základní údaje o zesnulém, tj. datum narození, datum úmrtí, věk a často také společenské postavení. V druhé části se setkáme s votivními nápisy směřovanými k Panně Marii, Ježíši Kristu, Bohu Otci a významným světcům. Umrlčí prkno může být v této souvislosti chápáno právě jako memento živým, jako vzkaz mrtvého všem těm, kteří s ním přicházeli do kontaktu, ale především příbuzným. Vyzývají k pamatování

³⁷ V této kapitole nalezneme rovněž překlady některých nápisů na umrlčích prknech. Překlad takových veršů je záležitost poměrně složitá a tak zde uvádím jejich volný překlad s tím, že se snažím zachovat původní formu a také celkové vyznění. V mnoha textech se rovněž můžeme setkat s chybami, které však v původním jazyku zachovávám.

³⁸ Na sklonku 19. století nabyla často umrlčí prkna především na německé straně Šumavy takové okázalosti a preciznosti ve zpracování, že bylo takovéto rozdělení činností běžné, ne-li nezbytné.

³⁹ Výše jsem poukázal na to, že se umrlčí prkna jednotlivých (zámožnějších) rodů zpravidla stavěla na stejná místa k drobným sakrálním objektům. V některých případech se pak můžeme setkat s umrlčími prkny, která patřila i několika generacím jdoucím po sobě.

na pomíjivost všeho, k přemýšlení o Bohu, modlitbě apod.⁴⁰ V mnohých případech nebožtík dokonce prostřednictvím umrlčího prkna prosí za modlitbu pro svou duši. Na umrlčím prkně patřící Katharině Weis z roku 1884 nalezneme: „Každý, kdo jdeš kolem, necht' na mne v dobrém k útěše vzpomeneš a pomoz věnováním Otčenáše.“⁴¹ Často je zde vyjádřeno přesvědčení, že duše mrtvého dojde „života věčného“. Nejčastěji se text, který měl být na umrlčí prkno napsán, vybíral až u truhláře, který zadavateli předložil několik básní. Pokud si však žádný z předložených textů nevybral, stávalo se, že truhláři přinesl text vlastní. Opatřování umrlčích prken básněmi a veršovanými mementy nebylo vždy tak rozšířeno. Zdá se, že se tento fenomén začal rozšiřovat spolu s tím, jak na sebe umrlčí prkna začala stále více přebírat vzpomínkovou funkci a počala ztrácet své vlastní, praktické využití. V pozdější době se začínají také objevovat sbírky takových básní a pořekadel pro potřeby truhlářů, přičemž někteří jich využívali více, někteří méně. Setkat se můžeme také s případy, kdy bylo použito zjednodušených motivů kázání místních duchovních či krátkých úryvků z modlitebních knih. Ne tak časté jsou texty, které si pro svá umrlčí prkna složili lidé ještě za svého života. Jeden takový zní:

Zde spočinul | Franz Bechler, | kovářský mistr z Chudiwi [Chudenína], | zemřel 29. března 1896 | ve dvačtyřicátém roce svého života. | Dozněl poslední úder kladiva, | skončilo veškeré souzení, | Bůh přikázal, odcházím pryč. | Vzpomeňte na mne v modlitbách.⁴²

V textech umrlčích prken se však neodráží jen religiózní citění, smutek a žal ze ztráty blízké osoby, ale rovněž lidové představy například o smrti. Ta je označována jako „bílý muž“ („weiße Mann“) či „bílá ruka“ („weiße Hand“), což patrně poukazuje na bílou barvu kostí umrlce, kterým bývala smrt personifikována (Blau 1917: 324). Velmi silně pak působí ono obrácení se mrtvých k živým. Na mnoha prknech je takové memento vyjádřeno pouze dovětkem na konci textu:

Odpočivej táto lehce v pokoji, | žalostný jste z našeho od- | loučení, Vaše ztráta | je těžká na srdcích, my | děti již otce nemáme. | Milovaný ode všech, kteří jej | znali, usnul⁴³ v Božím | pokoji, chce tam na Onom světě | probuzení dojít, | krásně na věky klidný | být. | To, co jsi, | jsem byl také a co | jsem nyní, tím se | také ty staneš.⁴⁴

Avšak na mnohých prknech se setkáme také s přímým oslovením anonymního kolemjdoucího, jak je tomu například na umrlčím prkně vyzdobeném překříženými kostmi z roku 1832, opatřeném slovy: „Stůj tiše, o poutníku a setrvej chvíli...“. Text v závěru končí odkazem: „[B]ůh mu udělil blažený konec. Dnes mně, zítra tobě...“.⁴⁵

⁴⁰ Takový text zněl například: „Betet ein Vaterunser doch wenigstens ihr meine Freunde!“ (Blau 1917: 325).

⁴¹ „Ein jeden der vorbeigeht wird meiner wohlgedenken mir zu Trost und hilft einen Vaterunser schenken.“ (Blau 1917: 328) (volný překlad, M. Ch.).

⁴² „Hier hat geruhet Franz Bechler, Schmiedemeister aus Chudiwa, gestorben am 29. März 1896 in feinem 42 Lebensjahr. Verklungen ist der letzte Hammerschlag, Beendet hat jetzt alle Plag, Gott befohlen reif ich fort, Gedenket meiner im Gebete dort.“ (Blau 1917: 322)

⁴³ k chápání smrti jako spánku duše mrtvého viz blíže Aries 2000: 38–40.

⁴⁴ „[...] Ruhe Vater, samft in Frieden. Traurig seid Ihr von uns geschieden. Ihr verlust fällt untern Herzen Schwer, wir Kinder haben keinen Vater mehr. Beliebt von allen die Ihm kenten schliefer in Gottes Frieden ein, Mag Jenseits dort Ihm das Erwachen. Ein ewigfrieden reiches sein! Was du bist das war Ich auch, und was Ich jetzt bin das wirft du auch werden.“ (expozice Muzea Šumavy Kašperské Hory).

⁴⁵ Celý text nápisu zní: „Steh' still, o Wandrer und verweil ein wenig. Auf diesem Brette ruhte bis zu seiner Beerdigung der entseelte Körper des erbahren Wolfgang Hacker, Großbauers von Hochberg,

Často se také stávalo, že se například na rozcestích nashromáždilo veliké množství umrlčích prken, což zážitek z příchodu na takové místo ještě umocňovalo. Jiným příkladem, kdy se nebožtík obrací prostřednictvím umrlčího prkna na živého, je nápis na prknu z roku 1888 z okolí Jägershofu v Bavorsku, který zní:

Smrti nemůžeš uniknout | ať jsi mladá žena nebo stařec | [její] Hodinu nelze
určit, | neboť žádný člověk mínění Boží nezná.⁴⁶

Setkat se však můžeme také s prkny, které jsou opatřeny pouze základními údaji o zesnulém a prostým dobrozdáním:

Zde na tomto prkně, | spočinula do svého | pohřbu Katharina | Rank, dcera
majitele | hospodářství ve Steffet- | shofu v Hamrech, zem- | řela 8. srpna
1889 | ve svých 15 letech. | Blahý její život! Milující rodiče.⁴⁷

Texty však nebyla opatřována pouze prkna určená pro instalaci v krajíně, u stavení či hřbitovní zdi. Jak jsem již uvedl, používala se umrlčí prkna také jako bočnice hrobu. Méně častým, avšak rovněž doloženým, zvykem v takovém případě bylo opatřit nátěrem a veršovaným rčením také taková prkna.⁴⁸

Umrlčí prkno v lidových pověstech a vyprávěních

Umrlčí prkno bylo chápáno jako „majetek nebožtíka“. Mělo nést jistou informaci, jisté varování pozůstalým a okoloidoucím a rovněž také často zabezpečit přímlyvy živých za mrtvé.⁴⁹ Vyprávění se proto vždy odvíjí od tohoto základního motivu: člověk, který chce demonstrovat svou nebojácnost nebo je veden zistnými pohnutkami, se umrlčího prkna zmocní, odnese ho z místa, kde bylo pozůstalými umístěno, a následuje odplata, kterou provádí buď mrtvý osobně, prostřednictvím umrlčího prkna, nebo tak „činí“ samotné prkno. Tyto pověsti téměř dokonale odrážejí význam, jaký v životě tehdejších obyvatel Šumavy měl právě fenomén umrlčích prken. Z těchto pověstí vysvítá především lidský strach z „tajemného“, „odlišného“, které je reprezentováno mrtvým.⁵⁰ V roce 1917 píše Josef Blau ohledně nevhodného zacházení s prkny, které se přičilo duchu tradice, toto: „Ještě častěji se ale stávalo, že nesevědomití lidé umrlčí prkna z jejich lokality [tj. na kterou

welcher den 25. December 1832 um 5 Uhr früh nach Empfangung der heiligen Sterbesacramente selig im Herrn entschlafen ist. Seines alters 69 Jahre. Gott verleihe ihm eine selige Auserstehung. Heute an mir, morgen an Dir. (Blau 1917: 326).

⁴⁶ „Den Tod kannst Du nicht entrinnen, Büst Du Jungfrau oder Greis. Die Stud ist nicht zu bestimmen, Weil kein Mensch Gottes Urtheil weiß.“ (Blau 1917: 327).

⁴⁷ „Hier auf diesem Brette hat geruhet, bis zu ihrer Beerdigung Katharina Rank Wirtschaftsbesitzers-tochter von Steffethof in Hamern. Gestorben den 8. August 1889 in ihren 15. Lebensjahre. Lebet wohl ihr! lieben Eltern.“ (expozice Muzea Šumavy Kašperské Hory).

⁴⁸ „Auf dem Friedhofe stehen außer den unter der Erde befindlichen noch mit Blumen bepflanzte, budbe-malte Särge über den Gräbern, eine im Walde vielfach verbreitete Sitte.“ (Blau 1917: 334).

⁴⁹ Výše jsem poukázal také na poměrně starou pověst, která praví, že dokud umrlčí prkno nezetlí, nedo-jde nebožtíkova duše „odpočinku“, „věčného klidu“. Tato pověst rovněž vylučuje vyjmutí umrlčího prk-na z místa, kam bylo instalováno, a jeho použití k profánním účelům. (Je zde ovšem nutné upozornit na to, že tato pověst je zřejmě staršího data, poněvadž se již s dalším vývojem v tradici umrlčích prken neslučuje, zejména tehdy, kdy začíná takové prkno plnit vzpomínkovou funkci, tzv. „Gedenkbrett“ a kdy zničení prkna již nebylo žádoucí.)

⁵⁰ Stejně tak jako vodě, kterou byl mrtvý omyt, či vlasům z nebožtíka, tak i umrlčím prknům byly přisu-zovány takové vlastnosti, které neměly přinášet jen zkázu, ale také užitek člověku, který věděl, jakým způsobem je použit. Avšak i takové užití prken je v pověstech klasifikováno jako nežádoucí a toho, kdo prkno takovým způsobem použije, stihne trest.

byla pozůstalými umístěna] odnášeli pryč a sami upotřebili.⁵¹ Nejenže mají pověsti o umrlčích prknech před podobným jednáním varovat, ale současně dokládají, že se tak také skutečně dělo.

Představím zde pouze několik pověstí vztahujících se k umrlčím prknům. Zajímavým se zde stává právě onen ústřední motiv, kterým se vyprávění řídí. To dokládá jednak bázeň místních obyvatel z těchto prken a na straně druhé rovněž v obecném povědomí existující „řád“, který pokud se poruší, přichází odplata a následně odčinění přestupku. Tento motiv pak najdeme v mnoha podobných pověstech veliké řady náboženských tradic. V první pověsti truhlář z Depoldowitz (Děpoltic) vyrobil z takového prkna vál na nudle. Ženě, která na tomto válu nudle poprvé dělala, prkno spadlo na zem, a když ho zvedla, všechny nudle jí z válu seskákaly na podlahu. Truhlář si musel vál vzít zpět a dlouhou dobu po tom nedostal žádnou zakázku (Blau 1917: 309; srov. též Jungbauer 1924: 221). Další pověst je rovněž o truhláři, který z ukradených prken zhotovil holubníky, protože věřil, že pokud se z umrlčího prkna vyrobí deska, kde holubi před holubníkem přistávají, nikdy mu neuletí. V noci však ke stavení přicházeli mrtví, kterým prkna patřila a žádali je zpět. Na statku vládlo „boží dopuštění“ po dvě noci. Třetí noc se sedlák rozhodl holubníky rozbořit a dřevo odnést zpět na místo, kde umrlčí prkna stávala, a také tak učinil (Blau 1917: 309; srov. též Jungbauer 1924: 222). V jiné pověsti pak sedlák z Deschenitz (Dešenic) přinesl domů umrlčí prkno a rozštípal ho jako dřevo na topení. Při zatápění se mu však rozskočila pec takovou silou, že kachle létaly po celé světnici (Jungbauer 1924: 221). Stejně tak truhlář z Depoldowitz (Děpoldic), který osekal umrlčí prkna a použil je k výrobě postele, byl vystaven hanbě, protože pokaždé, když si na postel někdo lehl, zjevil se mu mrtvý, kterému umrlčí prkno patřilo (*Ibid.*).

Následující příběh, ačkoliv zde člověk nejedná veden zjištnými pohnutkami jako v předcházejících případech, patří k těm, kde je lidský přečin potrestán nejpřísněji. Jeden nerozvážný mladík z Volar se vsadil se svými kamarády, že si jedno umrlčí prkno přinese domů a do rána se na něm vyspí. Stalo se tak za dušičkové noci, kdy bylo venku „boží dopuštění“: vál silný vítr, v lese se ozývalo praskání a houkání sýčků. Mladík se přesto vypravil umrlčí prkno ukrást. Vzal jedno z prken a dal se na útěk. Umrlčí prkno bylo na jeho zádech stále těžší a těžší, když v tom se před ním objevila veliká bílá postava. Mladík utíkal dál celý vylekaný a prosil Pannu Marii o pomoc. Bylo však již pozdě a umrlčí prkno na jeho zádech ztěžklo natolik, že ho málem rozdrtilo. Druhý den ho našli celého rozlámaného, ale to nebylo to nejhorší. Z mladíka se přes noc stal šedovlasý stařec, „který pak ještě žil v chudobinci, sedával na prahu a se slabomyslným pohledem bez přestání odříkával zmatené útržky modliteb a zaříkávání.“ (Rausch 1995: 165–166; srov. též Jungbauer 1924: 222).

Odčinění přestupku v předcházejících případech šlo vždy na vrub tomu, co člověk chtěl zcizením umrlčího prkna dosáhnout. Tak ten, kdo byl veden zjištností, nakonec přišel o více, než odnesením umrlčího prkna získal. Zdá se, jako by se následek vždy obracel tam, odkud vzešel, a proto právě mladík v posledním příběhu došel největší újmy. Neveden ani tak zjištností jako svou pýchou, nedbal znamení, která mu byla dávana, a přesto se činu dopustil. Následovala pak odplata,

⁵¹ „Noch öfter aber kommt es vor, daß gewissenlose Leute Totenbretter von ihrem Standorte wegnehmen und sich nutzbar machen.“ (Blau 1917: 307).

Obr. 7.

„Vzpomínková“ umrlčí prkna (*Gedenkbretter*) z okolí Grafingů (Bavorsko). Vzhledem k tomu, že zde již není podmínkou, aby na prkně nebožtík spočinul, setkáváme se s tím, že taková prkna „patří“ většímu počtu zesnulých.

(Zdroj: Benz n.d.)

v tomto pojetí naprosto „úměrná“ záměru. V šumavských pověstech se opět setkáváme s onou dichotomií vztahu člověka k umrlčímu prknu. Ačkoliv se velmi často setkáme se silnou citovou reakcí na úmrtí blízké osoby,⁵² přesto téměř vždy narazíme na to, že opětovný návrat takové duše je nežádoucí. Toto pramení právě z oné bázně, vycházející z kontaktu s „absolutně jiným“, což je živými vnímáno jako velmi znepokojivé.⁵³ Návrat nebožtíka je zde vždy trestem za určité provinění a pro „klidné spočinutí“ zesnulého je nutné „nerušit“ ho. Takové jednání v tomto případě neznamena pouze náležitě vyprovození na „poslední cestě“, obětování modliteb či následnou péči o místo jeho odpočinku, ale rovněž nenakládat s jeho „majetkem“ (tj. umrlčími prkny) jinak, než jak to žádá tradice. Určujícím činitelem ve vztahu

⁵² V případě umrlčích prken jsou jejím dokladem texty, které nechali pozůstalí na taková prkna napsat (často se duši zemřelého přeje „klidné spočinutí“ a je za ni obětováno mnoho modliteb).

⁵³ Přičemž jsme mnohdy svědky veliké snahy takovému návratu do „světa živých“ zabránit.

člověk – umrlčí prkno není „duše zemřelého“, ale to, že je „majetkem nebožtíkovým“⁵⁴. Zde je patrné jednání zaměřené „k nám“ a jen zlomkovitě jednání se záměrem směřujícím „mimo nás“, a to k mrtvému, resp. jeho duši.

Umrlčí prkna v současnosti

Tato práce si vzala mimo jiné za cíl ve své stručnosti postihnout vývoj, kterým prošla tradice užívání umrlčích prken od dob nejstarších až po dnešek. Druhá polovina 20. století znamenala pro tuto tradici období stagnace, k čemuž na české straně Šumavy nemalou měrou přispěl především odsun německých krajanů po roce 1945 a následný vývoj v naší zemi, kdy si často nově příchozí obyvatelé nevážili ani zvyků a památek spjatých s historií osídlení českého, natož pak těch aspektů kulturní a duchovní tradice Šumavy, které souvisely s osídlením německým. Za své proto vzaly spolu s drobnými i většími sakrálními památkami nejen hřbitovy, ale i četná umrlčí prkna, která bez řádné péče zanikla a nenašel se nikdo, kdo by v této tradici pokračoval. Zato na německé straně šumavského pohoří se tento zvyk zachoval poměrně dobře. Mnohá umrlčí prkna stojí více jak sto let stále na svých místech a vznikala také nová. Další oživení přišlo v době poměrně nedávné a dnes tvoří umrlčí prkna součást restaurovaných tradic v oblasti Bavorska i jinde (**Obr. 7**).

Vzhledem k poměrně vysokým nárokům, které na oblast pohřebnictví dnešní doba klade, je samozřejmostí, že umrlčí prkna již dávno přestala sloužit svému původnímu praktickému účelu, a proměna, kterou tato tradice procházela od počátku 19. století, je již završena. Umrlčí prkna se stala téměř výhradně vzpomínkovou záležitostí, přičemž mnohdy jsou stará umrlčí prkna zachovávána s tím, že nebožtík sám, jeho podoba a život, již dávno zmizeli z povědomí místních obyvatel. Zdá se, jako by spolu s postupným vytrácením a ochladnutím náboženského rozměru života místních obyvatel, který byl v dřívějších dobách velmi silný, doznal „seklarizace“ také tento zvyk. Zde již začíná další vývoj této tradice, ke kterému nemá religionistika již mnoho co říci. Nebo snad ano? Jak jsem podotknul již v úvodu, není nikterak snadné zachytit v práci tohoto rozsahu, či de facto v jakékoli religionistické práci, oblast „žitě religiozity“. To, jakým způsobem člověk svou víru prožívá, je již docela jiným fenoménem než to, jak ji zachytíme a „zpracujeme“. Mým cílem však nebylo postihnout celý rozměr tohoto zvyku, ale poukázat na směry, kudy je možné se v dalším zkoumání této tradice vydat. Jeden z nich by mohl nést název této kapitoly. Pokud bychom se však měli fenoménem umrlčích prken zabývat v tomto kontextu, překročili bychom již rámec této práce. Nakonec je tedy možné říci, že téma „umrlčích prken“ na seriózní religionistické, ba i folkloristické a etnologické zkoumání, teprve čeká a naši pozornost si jistě zaslouží.

Závěr

Jak jsem poukázal, doznala tradice užívání umrlčích prken v průběhu let značné proměny. Prvopočátky tohoto zvyku můžeme spojovat s praktickou potřebou uchovat nebožtíka do dne jeho pohřbu, určitým způsobem ho přenést na hřbitov a následně pohřbít. Umrlčí prkno zde sloužilo jako běžně rozšířený pohřební nástroj.

⁵⁴ Patří totiž podle lidové víry do „jiného“ světa, než je ten, ve kterém „žijeme“.

V průběhu staletí, kdy zobecnilo užívání rakví a celý obřad pohřbu se zdokonalil, udržel se zvyk užívání umrlčích prken především u chudších obyvatel venkova. K praktickému užití umrlčích prken pak přistupuje i jejich „neprofánní“ význam, kdy je prkno pozůstalými (všemi živými) vnímáno jako věc „nečistá“, která náleží nebožtíkovi, a zvláštní zacházení s takovými prkny je spojeno především s vírou v jejich škodlivou moc a se snahami zamezit zesnulým navrátit se zpět do tohoto světa. Zásadní proměnou pak prošel tento zvyk v letech kolem přelomu 18. a 19. století, kdy reformy v oblasti pohřebnictví a dobové nálady vtiskují obyčejí užívání umrlčích prken zcela jiný význam. Zatímco do této doby byla takováto prkna především nástrojem praktickým, v těchto letech začínají umrlčí prkna dostávat charakter vzpomínkový a jejich původní účel se postupně vytrácí. Spolu s touto novou funkcí umrlčích prken dochází změny také vztah místního obyvatelstva k tomuto zvyku. Úcta k mrtvým je rozložena mezi hřbitov, na kterém nebožtík ležel a umrlčí prkna, která byla mnohdy od místa posledního odpočinku velmi vzdálená. Často takovéto rozložení vzpomínkových aktů vyznělo právě ve prospěch umrlčích prken. Původní bázeň z takových prken, která byla chápána jako „majetek nebožtíkův“, je překryta snahou člověka zabezpečit zesnulému klidné spočinutí, avšak ne ve smyslu zabránit mu v návratu do „světa živých“, ale spolu se základními křesťanskými principy s cílem zajistit duši zesnulého spočinutí v „Božím království“. Záměr již tedy nesměruje k „nám samotným“, ale prostřednictvím modliteb za zemřelého „mimo nás“. Umrlčí prkno zde hraje především funkci média v komunikaci mezi mrtvým a živým. Nedochozí však k naprostému eliminování prvotního významu. V této práci jsem se pokusil nastínit proces vývoje této tradice, při kterém v určitých fázích jeho vývoje dochází k vystoupení jednoho či druhého aspektu vztahu člověka k umrlčímu prknu a také k zesnulému. Spolu s proměnou tohoto zvyku je tedy možno v pozadí sledovat i jistou duchovní změnu. Umrlčím prknům se tedy v jisté fázi vývoje vtiskla tvář jiného zvyku, který byl již ve své době silně spojen s křesťanskými principy, tedy zvyku spojeného s uctěním památky mrtvého člověka, a stejně tak jako zde, také v tradici umrlčích prken nalézáme její prvotní vyznění v bájích a pověstech.

Seznam použité literatury

- Aries, P.** 2000a. *Dějiny smrti I.* Praha: Argo.
2000b. *Dějiny smrti II.* Praha: Argo.
- Bednárik, R.** 1949. *Ludové náhrobníky na Slovensku.* Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská.
- Benz, Ch.** n.d. *Gedenkbretter bei Grafting.*
<<http://www.ahnenforschung-benz.de/gedenk3.htm>> [18. 11. 2006].
- Blau, J.** 1917. *Böhmerwälder Hausindustrie und Volkskunsft, I. Teill. Wald und Holzarbeit.* Prag: F. G. Calve, k. u. k. Hof – u. Universitäts – Buchhändler,
- Haller, R.** 1990. *Totenbretter in Niederbayern und der Oberpfalz (Neue Funde zu einem alten Thema).* Grafenau: Morsak.
- Heroldová, I.** 1979. „Etnografické prameny z počátku 19. století“ In: *Český lid* 66, Ústav pro etnografii a folkloristiku AV, Praha: Academia.
- Horpeniak, V.** 2004. „Umrlčí prkna.“ In: Horpeniak, V. (ed.). *Memento Mori! Smrt jako brána k věčnosti ve výtvarném umění.* Sušice: Muzeum Šumavy Sušice – Kašperské Hory, Sušice, 48–53.
- Jungbauer, G.** 1924. *Böhmerwald-sagen.* Jena: Eugen Diederichs Verlag.

- Lenderová, M.** et al. 2005. *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století – II. díl: Život všední i sváteční*. Pardubice: Univerzita Pardubice.
- Kubín, J.** 1926. *České Kladsko – nástin lidopisný*. Praha: Národopisná společnost československá.
- Lecouteux, C.** 1997. *Přízraky a strašidla středověku*. Praha: Volvox Globator.
- Navrátilová, A.** 2004. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad.
- Patrčka, Silorad, M.** 1832. „O krkonošských horách“, In: *Přítel lidu*, sv. 3. 70–86.
- Pejml, K.** 1941. *Český lid ve svých názorech, obyčejích a pověrách*. Praha: Jos. R. Vilímek.
- Rausch, A.** 1995. *Příběhy ze staré Šumavy*. Praha: Nakladatelství Erika.
- Vlnas, V.** 2004. „POMPA FUNEBRIS aneb Dědictví barokního pohřbu v 19. století“, In: Horpeniak, V. (ed.), *Memento mori! – Smrt jako brána k věčnosti ve výtvarném umění*. Sušice: Muzeum Šumavy Sušice – Kašperské Hory, 42–47.
- Zíbrt, Č.** 1995. *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. Věku*. Praha: Academia.